

Projektas „Nelygybė savaime nesisprendžia“



**Viešosios politikos
rekomendacijos savivaldybei
dėl lygių galimybių ir
nediskriminavimo principo
taikymo įgyvendinat
municipalines politikos
priemones ir dirbant su
romų tautybės moterimis**

Rekomendacijos įgyvendinamų
projektų tobulinimui
Parengė dr. Remigijus Civinskas

Ivadas

Visa eilė mokslinių tyrimų ir viešosios politikos studijų atskleidžia tai, kad romų tautybės moterys susiduria su kompleksinėmis, nuolat besikeičiančiomis, problemomis susijusiomis su aplinkinių diskriminacija (nulemtų negatyvaus aplinkinių požiūrio, diskriminacijos), ribotomis galimybėmis įsidarbinti, skurdu, žemu išsilavinimu ir t.t. (Ivanavičė, 2020; Labanauskas & Žalimienė, 2020; Vaigė, 2013; Šidlauskienė & Pocevičienė, 2014). Šių moterų padėtis ir susijusios su jų gyvenimais socialinės – ekonominės problemos nėra lengvai išsprendžiamos, kaip rodo studijos (Schneeweis, 2016; Rinaldi et al., 2019; Merhaut, 2019, Corsi et al., 2008). Mokslininkai, ekspertai ir kiti viešosios politikos analitikai tik konstatuoja problemų kompleksškumą (dėl masto, sudėtingumo, kultūrinių veiksnių neigiamų poveikių), bet nepasiūlo „auksinio rakto“ jų sprendimui. Dažniausiai yra siūloma tobulinti atskiras paramos ar reguliavimo politikų priemones. Ši problema yra aktuali ir Lietuvoje ir ypačingai Vilniaus mieste, o ir taikomų priemonių panašių galima aptikti nagrinėjant nacionalines (ar ES politikų perkėlimą) bei Vilniaus miesto savivaldybės municipalines politikas (ES audito rūmai, 2016). Kita vertus, šiose politikose yra akivaizdžių spragų, kurios yra susijusios su netinkamų integracinių priemonių pasirinkimu. Be to, problemos susijusios su romais nuolat kinta, o tai yra akivaizdu Vilniaus mieste. Daugelis romų susidūrė arba netolimoje ateityje susidurs su būsto prieinamumo dėl privalomo romų išskeldinimo ar tolimesnių kitų pasekmių problemomis (Romų visuomenės centras, 2019; Vilniaus miesto savivaldybė, 2021). Pirminė probleminių situacijų analizė atskleidžia, kad romų tautybės moterys (jos yra socialinės tarpininkės tarp dažnai neigiamai nusiteikusių kaimynų bei aplinkinių ir likusių šeimos narių) susiduria su būsto ir urbanistinės pobūdžio segregacija. Tiksliau, jos pajaučia tiesiogiai diskriminacinius poveikius Europoje, kaip atskleidžia gausūs tyrimai, romų integracijos politikų veiksmingumą mažina gyvenamosios vietos/erdvinės segregacijos (Silver & Danielowski, 2019; Crețan et al., 2021). Svarbu ir tai, kad šie poveikiai nėra tik susiję su romų gyvenamosiomis „getų“ tipo stovyklomis. Romai norėdami persikelti iš stovyklų susiduria su būsto diskriminacija ir tai pirmiausia patiria moterys. Taigi, tai tampa barjeru peržengiant segregacijos slenksčius. Tiesa, šią erdvinės segregacijos problemą bandyta spręsti Europos didmiesčiuose. Vis dėlto, taikytos romų perkėlimo/iškeldinimo programos dažnai nesuveikė dėl netinkamos socialinės-kultūrinės intervencijos (pvz. Belgijos vagonų programa, nelegalių būstų įteisinimas Kroatijoje, ir t.t.; Chopin & Germaine, 2016).

Moterų padėtis yra ypatingai sunki romų tautybės bendruomenėse, kaip atskleidžia skaitlingi tyrimai (Merhaut, 2019; Brooks, 2012). Jos patiria diskriminaciją įsidarbindamos ar įsidarbinusios, neigiamai veikia smurtas šeimose bei plačios socialinės – ekonominės atsakomybės (rūpinimasis buitimi, vaikais, o dažnai ir šeimos išlaikymas). Mokslininkai jungiami „kritinės romų studijos paradigmos“ (a

mokyklos aiškina, kad romų tautybės moterys susiduria su struktūrine diskriminacija, apimančią neigiamus aplinkinių ir šeimos ar giminės vyrų neigiamus poveikius (Stewart, 2017). Tyrimai atlikti Lietuvoje atskleidžia struktūrinės diskriminacijos poveikius ir Lietuvoje patiriamus mergaičių ar moterų (Žemaitėlytė-Ivanavičė, 2020; Vaigė, 2013; Petrušauskaitė, 2014). Kita vertus, ekspertai, praktikai ir mokslininkai yra apibendrinę geriausias pagalbos romų moterims priemones mažinančioms struktūrinės diskriminacijos poveikius. Jos dažiausiai yra susijusios su intervencijomis (taikomos remiant projektus) ir apima romių įgalinimą per švietimą, specialių paslaugų teikimą, partnerystių kūrimą bei komunikacines kompanijas (Rød & Gurvich, 2022; Hagatun, 2019). Mokslininkai pabrėžia, kad veiksmingiausia gali būti kompleksiška ir programos orientuota į romių tautybės mergaites. Veiksmingos buvo ir socialinės integracijos kurios apėmė antidiskriminacines priemones taikytos romų gyvenamojoje aplinkoje (mokyklose, gyvenamojoje aplinkoje, darbo vietose) ir priemones apėmusias įgalinimą per švietimą ir t.t. (Olgaç, 2019).

Šios glaustos viešosios politikos analizės tikslas yra atskleisti problemas susijusias su romių tautybės moterų patiriamo diskriminavimo susijusio su gyvenamąja vieta ir būsto prieinamumu bei pateikti rekomendacijas dėl Vilniaus romų integracijos politikos (romų integracijos programų tobulinimo). Pasirinkta analizė apima kelias persidengiančias politikų aspektus, - lyčių lygybės ir lygių galimybės romų integravimo į visuomenėje prieigoje. Tyrimų objektas yra romų integracijos politikos procesų, įgyvendinamų projektų (pvz. Romų integracijos į Vilniaus visuomenę programų rėmuose) tobulinimas mažinant romų tautybės moterų diskriminaciją ir didinant jų veiksmingumą. Siekiant šio tikslo kelti tyrimo klausimai: 1) romų moterų patiriama struktūrinė diskriminacija mažina vykdomų projektų ir kitų integracijos į visuomenę priemonių veiksmingumą; 2) Kirtimų taboro likvidavimas romams persikeliant į kitas Vilniaus vietas kardinaliai nesumažino diskriminacinių aplinkų.

Analizės šaltiniai ir metodai. Rengiant šią analizę remtasi mokslinės literatūros, viešosios politikos bei sociologinių tyrimų analize bei sinteze. Taip pat, nagrinėti Vilniaus miesto romų integracijos į Vilniaus politiką dokumentai, statistiniai duomenys. Tyrimo gilinimui buvo pasitelktas ir kokybinio tyrimo metodas. Analizėje atlikti 5 individualūs interviu su informantais, kurie atstovauja NVO ir dirba su romais, yra įsigilinę į Nacionalinių ir Vilniaus miesto savivaldybių integracinių programų taikymą arba atstovauja romų bendruomenę (žr. 1 lentelę).

Dauguma interviu atlikti bendraujant su informantais telefonu. Vienas interviu atliktas susirašinėjimo elektroniniais laiškais forma (susirašinėjimas atliktas užduodant pirminius klausimus, o paskui juos gilinant ir tikslinant).

Lentelė 1. Informantai dalyvavę kokybiniame tyrime.

Vilniaus m. savivaldybės administracijos atstovu	INF1
Valstybės institucijos atstovu kuruojančiu ryšius su tautine mažuma	INF2
NVO socialinis/jaunimo darbuotojas dirbantis su romų moterimis ir vaikais NVO	INF3
NVO vadovas dirbantis su romų bendruomene	INF4
NVO vadovas dirbantis su romų bendruomene	INF5
Romų NVO vadovas	INF6

Informantų atranka rėmėsi keliais kriterijais: 1) ekspertinės ir/arba praktinės žinios dirbant su romų tautybės moterimis; 2) praktinės patirtys stebint ar sprendžiant sąveikas tarp vietos gyventojų ir romų tautybės asmenų Vilniaus mieste; 3) atstovavimas romų bendruomenei. Informantai atsirinkti ir pagal įdirbių dirbant su romų moterų grupe patirtis.

Moterų romių lygių galimybių ir nediskriminavimo aktualijos, probleminės situacijos ir jų sprendimai Vilniaus mieste.

Romų diskriminacija kaimynystės aspektu. Sociologinės gyventojų apklausos atskleidžia, kad didesnė dalis Lietuvos gyventojų nenorėtų gyventi kaimynystėje su romais. 2015 m., su romais kaimynais nenorėjo gyventi 66 proc. respondentų (Blažytė et al., 2016). Socialinės distancija romų atžvilgiu nesumažėjo praėjus penkiems metams. 2020 m. apklausos duomenys atskleidžia, kad 58 proc. apklaustųjų nepageidavo gyventi kaimynystėje su romais (kiek mažesnė socialinė distancija buvo su iš įkalinimo įstaigų išėjusiais asmenimis, asmenimis su psichine negalia). Minėti tyrimai atskleidžia tai, kad Lietuvos gyventojai nenori gyventojai nenori gyventi greta romų, dirbti vienoje įmonėje ir nuomoti būsto. Nesikeičiančios diskriminacinio pobūdžio nuostatos atskleidžia kliūtis galimai romų integracijai. Mokslininkai šias susiformavusias ilgalaikius diskriminacinio pobūdžio požyrius aiškina kompleksinėmis priežastimis. Taip pat tyrimai atskleidžia, kad nemažos dalies gyventojų neigiamos nuostatos romų atžvilgiu nekinta jau eilę metų (Labanauskas, 2020).

Diskriminuojančių nuostatų poveikiai romams yra kitas klausimas, kurį - keliamas mokslininkų. Tyrimų rezultatai atskleidžia, kad ženklios dalies gyventojų neigiami požyriai stigmatizuoja romų tautybės asmenis. Pavyzdžiui, Liutauro Labanausko tyrimas atskleidžia tai, kad: „romų bendruomenė galimai patiria didžiausią neapykantos „naštą“ ir yra mažiausiai pajėgi priešintis ir ginti savo teises. Asmeninių santykių su vietiniais gyventojais plotmėje patyčios, šaipymasis, nepasitikėjimas ir kitos neigiamos nuostatos dėl romų pačių tiriamųjų laikomos savaime suprantama „buvimo romu“ dalimi“ (2019, p. 80). Taigi šie požyriai net veikia kurdami socialines stigmas, bet ir kartu formuoja atsako elgsenas. Dalis mokslininkų ir ekspertų net išskiria specifinį reiškinį romofobiją, kuri yra įsišaknijusi žmonių savimonėje.

Romų koncentracija Vilniaus mieste. Pradedant analizę yra svarbu pastebėti, kad romų bendruomenė yra sąlyginai nedidelė. Romai sudarė 0,1 proc. Lietuvos gyventojų pagal palyginus su bendru nuolatinių gyventojų skaičiumi 2022 m. (Lietuvos statistikos departamentas, 2022). Lietuvoje gyveno 1973

asmenys kalbantys romų kalba (surašymo duomenys atskleidavo, kad 2011 m. surašymo duomenimis Lietuvoje gyveno apie 2011 romų tautybės asmenų. Apskritai Lietuvoje gyvenančių romų tautybės asmenų skaičius ženkliai mažėjo 1989-2011 m., o vėliau stabilizavosi. Tiesa, surašymų duomenys gali būti kiek nepatikimi). Savita yra romų bendruomenės demografinė struktūra. Pastebėtina tai, kad beveik pusę romų bendruomenės sudaro jaunimas ir vaikai iki dvidešimties metų.

Beveik pusė Lietuvos romų gyveno Vilniaus mieste (2021 m. gyveno 47 proc. Lietuvos romų, - 927 romų kalba kalbantys asmenys) (Lietuvos statistikos departamentas, 2022c). Tokia romų tautybės lokalizacija Vilniaus mieste yra aiškina istorinėmis, o kartu ir socialinėmis-ekonominėmis aplinkybėmis. Pateikti statistiniai duomenys parodo, kad romų bendruomenė sąlyginai yra nedidelė palyginus su kitomis tautinėmis mažumomis. Kita vertus, statistiniai duomenys pagrindžia tai, kad Vilniuje koncentruojasi dauguma Lietuvos romų ir šis skaičius neženkliai didėja

Atlikti tyrimai atskleidžia tai, kad romai gyvena koncentruotai tam tikruose miestų gyvenamuosiuose rajonuose, kartais kaimynystėse (gyvena kelios romų šeimos viename nedideliame kvartale ar pan.). Romų koncentravimasis tam tikrose miestų erdvėse yra akivaizdus Šiauliuose, Kėdainiuose, Klaipėdoje ir Kybartuose, o tai nulėmė eilę veiksnių (Romų platforma, 2020; Diversity development Group, 2015). Tiesa, reikia pastebėti, kad tokios koncentracijos nėra Kauno mieste. Romų gyvenamųjų vietų koncentracija Kirtimų tabore buvo ir Vilniaus mieste. Nagrinėjant istoriškai galima pastebėti, kad 2011 m. surašymo duomenimis, Vilniuje gyveno 619 romų tautybės asmenų (apie trečdalis Lietuvos šiai bendruomenei priskiriamų asmenų). Dauguma buvo įsikūrę Kirtimuose (apie 400), vadinamoje taboro gyvenvietėje (Lietuvos statistikos departamentas, 2013; Petrušauskaitė, 2014). 2020 m., po Vilniaus taboro uždarymo, Romai apsigyveno skirtingose Vilniaus miesto erdvėse, tačiau buvo ryški koncentracija tam tikruose rajonuose (pavyzdžiui, Naujininkuose, Naujoje Vilnioje).

Svarbu paminėti kai kuriuos faktus susijusius su Romų būstais ir gyvenamosiomis aplinkomis, kurie yra reikšmingi jų gyvenimo aplinkai. Atliktos analizės atskleidžia, kad tik apie trečdalis romų yra būstų savininkai (Romų visuomenės centras, 2019). Statistiniai duomenys rodo, kad romų gyvenamojoje vietoje yra didesnė kriminogeninė padėtis. Romų būstai yra dažnai prastesnės kokybės, dažnai be patogumų. Taip pat romų šeimos susiduria su nepritekliais ir skurdu padėtis (Diversity Development Group, 2015). Tai lemia ekonominės ir socialinės priežastys bei dalinai kultūriniai veiksniai. Vitos Kontvainienės atlikta studija 2016 m. rodo tai, kad romai gyveno skirtingo tipo būstuose, - namuose, butuose (nedidelių daugiabučių) (2016, p. 6; Kontvainienė, 2020). Studija rodo, kad dalis romų būstų buvo be patogumų ir kartais apleisti. Viename namų ūkyje gyveno beveik asmenys (Lietuvos vidurkis 2,3 asmens viename namų ūkyje). Kita vertus, kaip rodo tyrimai romų būsto padėtis Lietuvoje skiriasi, kaip ir kiti socialiai – kultūriniai

rodikliai skiriasi. Dalies romų gyvenimo kokybė yra aukštesnė. 2020 m. apklausos duomenys atskleidė, kad palyginus su 2015 m. ženkliai padaugėjo romų tautybės asmenų gyvenančių daugiabučiuose (nuo 28 iki 38 proc.) (Kontvainienė, 2020, p. 29). Galima nuspėti, kad tai lėmė romų persikėlimas iš kitimų taboro.

Renkant tyrimui medžiagą nepavyko gauti tikslių duomenų apie romų tautybės asmenis gavusius paskutiniaisiais metais kompensacijas (už nuomos kompensavimą ir komunalines paslaugas). Vis dėlto, netiesiogiai padėtį atskleidžia 2020 m. apklausa, kurios duomenys nurodo, kad tik 24 proc. romų namų ūkių gavo kompensacijas būstui išlaikyti ar už naudojamas komunalines paslaugas (Kontvainienė, 2020, p. 30).

Atlikta interviu analizė patvirtino duomenis, kad dauguma Romų apsigyveno atskiruose Vilniaus miesto rajonuose. Interviu metu buvo pastebėta, kad Vilniaus miesto administracijos padalinius kreipiasi gyventojai piktindamiesi romų kaimynyste (interviu su INF1) Interviu metu vienas informantas aiškino, kad romų koncentracija kai kuriuose rajonuose buvo neišvengiama dėl objektyvių priežasčių. Jis minėjo, kad SĮ „Vilniaus būstas“ Naujininkuose turėjo daugiausiai tinkamų būstų, o tai ir nulėmė perkėlimo lokacijas (interviu su INF1). Informantų nuomone toks romų perkėlimas buvo neveiksmingas integracijos aspektu, kadangi jie nepalankiose aplinkose (interviu su INF2). Šios duomenis patvirtina ir strateginės aplinkos analizė atlikta keičiant „Vilniaus miesto vietos plėtros strategija 2016-2022 m.“ (keista 2020 m. liepos 28 d.), kurią atliekant ekspertai pastebėjo, kad: „Kaip pastebi apklausti ekspertai – būtent Pietinėje ir Šiaurinėje teritorijose yra didžiausia romų tautybės asmenų koncentracija, kas stipriai padidina likusių gyventojų nesaugumo jausmą“ (Vilniaus miesto VSG, 2022, p. 13).

Nagrinėjant kitus romų bendruomenės padėties ypatumus galima pastebėti teigiamų dalykų. Pavyzdžiui, atliktos longitudinės studijos rodo, kad Vilniaus mieste ženkliai išaugo (lyginami 2015 m. ir 2020 m. apklausų duomenys) dirbančių asmenų (Kontvainienė, 2020). Kita vertus, tai galėjo nulemti ir šios bendruomenės augimas. Apskritai, Lietuvoje tik 9 proc. romių tautybės moterų dirbo.

Vilniaus romų bendruomenė (kaip ir nemažos dalies kitose gyvenamosiose Lietuvos vietose) pajamas gauna iš pašalpų (Kontvainienė, 2020). Paminėtos ir kitos socialinės charakteristikos lemia tai, kad Vilniaus romų skurdo lygis yra pakankamai aukštas. Kita vertus, Vilniaus romų gyvenimo kokybė pagerėjo vertinant skurdo rizikos, būsto, sveikatos srityse (Kontvainienė, 2020). Kita vertus, dauguma romų gyvena žemiau skurdo ribos.

Romai išsiskiria iš kitų pagal gyventojų pagal išsilavinimą. Kaip rodo 2021 m. Lietuvos gyventojų būstų surašymas, tik 46,8 proc. romų tautybės gyventojų turėjo pradinį išsilavinimą, o 23 proc. – pagrindinį (Lietuvos statistikos departamentas, 2022b). Kita vertus, nemaža dalis romų tautybės moterų

(20–29 m. moterų grupėje, apie 96 proc.) yra raštingos, o du trečdaliai turi pagrindinį arba specialų išsilavinimą (Kontvainienė, 2020).

Esamos politikos priemonės ir jų veiksmingumas. Pradedant mokslinių šaltinių, viešosios politikos dokumentų ir interviu analizę galima pastebėti, kad ES institucijos, Lietuvos vyriausybė, Vilniaus savivaldybė vykdo pakankamai nuosekliai ir kompleksiškai romų integracijos programas. Galima paminėti kelias reikšmingiausias programas, kurios apėmė priemones susijusias su romų moterų įgalinimu, antidiskriminacinėmis priemonėmis ir teisės į būstą užtikrinimu būsto gerinimu. Pirmiausiai reikėtų paminėti *Romų integracijos į Lietuvos visuomenę 2015–2020 metų veiksmų planą* (LR kultūros ministerija, 2015). Šioje programoje trys prioritetai buvo nukreipti į moterų įdarbinimą, gyvenamojo būsto sąlygų gerinimą ir į diskriminavimo mažinimą. Tiesa nepalankus veiksnys buvo tas, kad šią programą valdė Kultūros ministerija. Ši institucija netinkamai įgyvendino (Valstybės kontrolės audito duomenimis) romų integracijos priemones 2012-2014 m. (panaudota tik 59 proc. finansavimo). Pastebėtina tai, kad tautinių mažumų politika vėliau pradėjo rūpintis Tautinių mažumų departamentas. Interviu analizė rodo, kad jo darbuotojai didelį dėmesį skyrė Vilniaus miesto romų aktualijoms apimančioms ir teisės į būstą klausimus (Interviu su INF2). Kita vertus, romų tautinės mažumos klausimai savivaldybėse liko kiek perferiniai atsižvelgiant į visas aktualijas. Pavyzdžiui, Covid pandemija ir Rusijos-Ukrainos karas bei kilusi pabėgėlių krizė nukreipė departamento veiklą kiek kitomis kryptimis (Interviu su INF2).

Vilniaus miesto savivaldybė buvo išskirtinė savo dėmesiu romų bendruomenei tiek dėl jos dydžio, tiek dėl problemų ir kompleksinių pagal pobūdį aktualijų. Galima sakyti, kad ji turėjo municipalinę romų bendruomenės integracijos politiką apimančią visą eilę priemonių ir intervencijų (tokios sritys, kaip romų vaikų įtraukimas į švietimo sistemą ir jų palaikymas, sveikatos paslaugų prieinamumo didinimas, gyvenimo sąlygų gerinimas skiriant būsto kompensacijas ar socialinį būstą, kultūrinio bendruomenių palaikymo ir kitas priemones. Politikai formuoti, stebėti bei konsultuoti sukurtos tarpinstitucinės darbo grupės. Pavyzdžiui, Vilniaus (Kirtimų) romų taboro bendruomenės integraciją rengė visuomeninė darbo grupė (Vilniaus savivaldybės meras, 2015).

Vilniaus savivaldybė taikė specialią programą skirtą romų taboro bendruomenės integracijai 2016-2019 m. (Vilniaus Kirtimų romų taboro bendruomenės integracijos į visuomenę 2016–2019 metų programa) ir jai buvo skirta nemaži savivaldybės biudžeto asignavimai (Vilniaus miesto savivaldybės taryba, 2016). Ši programa apėmė kompleksines tarp kurių buvo priemonės skatinančias romų tautybės šeimoms ar asmenims išsikelti iš Kirtimų taboro priemones (numatytos nuomos dalies kompensacijos). Vis dėlto, jos įgyvendinimas susilaukė nevienareikšmių vertinimų iš daugelio veikėjų, - romų visuomeninių organizacijų, žmogaus teisių advokatų, Seimo komitetų ir net tarptautinių organizacijų. Nesileidžiant į

kritikos apžvalgą ir vertinimų pagrįstumą, galimą pastebėti, kad šios programos atskiros priemonės galėjo būti sunkiai dėl neigiamų visuomenės nuostatų susijusių su sunkumais romams ieškant nuomojamų būstų. Be to, dalinė kompensacija nebuvo patraukli priemonė teisės į būstą užtikrinimui. Faktiškai kompensacija (ji siekė 90 eur. mėnesiui ir buvos skiriama vienai šeimai) būsto nuomai pasinaudojo tik kelios šeimos iš 15 pareiškusių norą (Interviu su INF5; INF2; Vilniaus miesto savivaldybės taryba, 2017). Socialinių kompensacijų nuomai administravimą ir socialinių būstų skyrimą (vėlesnis etapas) vykdė SJ „Vilniaus miesto būstas“. Matydama programos neveiksmingumą savivaldybė daliai šeimų (pirmiausia daugiavaikėms) skyrė socialinius būstus dažniausiai Naujininkų ir (Interviu su INF1; INF3).

Remiantis SJ „Vilniaus būstas ataskaita“ galima pastebėti, kad 2018 m. socialinis būstas suteiktas 30 šeimų ir dar 100 šeimų jo laukė (Vilniaus miesto būstas, SJ, 2018). 2019 m., SJ „Vilniaus būstas“ suteikė 1025 socialines kompensacijas romų tautybės asmenims išsikėlusiams iš kirtimų taboro laukė (Vilniaus miesto būstas, SJ, 2019).

Pastebėtina tai, kad Vilniaus savivaldybė bendradarbiavo su dalimi romų bendruomenių (intensyviausiai su VŠĮ „Lietuvos romų bendruomene“) vykdydama romų Kirtimų taboro bendruomenės integracinę programą. Tam, 2019 m. buvo net pasirašyta sutartis numačiusi bendradarbiavimo formas (tame tarpe ir padedant romų bendruomenei surasti būstą). (Vilniaus miesto savivaldybės taryba, 2019). Taip pat buvo skirta speciali programa NVO projektų teikiančių kirtimų taboro gyventojams romams (atstovavimo, konsultavimo ir tarpininkavimo paslaugos) finansavimui. Reikia pastebėti, kad SJ „Vilniaus miesto būstas“ vykdydama pastatų griovimą 2018 m. bendradarbiavo ir su ES mediatoriumi laukė (Vilniaus miesto būstas, SJ, 2018).

Sisteminių mokslinių ar ekspertinių vertinimų nagrinėjančių romų kirtimų taboro bendruomenės integraciją poveikio išsikėlusiams romams aspektu nepavyko rasti (juos numatyta atlikti pagal . Keli žurnalistiniai tyrimai ir moksliniai tyrimai atskleidė, kad procesas nuosekliai nebuvo stebimas ir vertinimas (pavyzdžiui, 2020 m. pavasarį savivaldybė neturėjo sisteminių duomenų ir turėjo duomenis tik apie 50 šeimų išsikėlusių iš taboro). Kokybinio tyrimo duomenys atskleidžia, kad kirtimų taboro bendruomenė veiksmingai neintegravo romų ir neišsprendė jų būsto bei visų eilės kitų problemų (Interviu su INF3; INF4; INF2; INF1). Dalies romų šeimų padėtis tapo dar komplikuočiau (Interviu su INF4). Kita vertus, buvo ir kai kurių pozityvių elementų susijusių su pagalba romų vaikams, moterims ir t.t. (Interviu su INF3; INF4).

Romų integracijos politika keitėsi 2020 m. tai nulėmė keli aspektai. Viena vertus, romai persikėlė gyventi iš kirtimų taboro į būstus kituose Vilniaus miesto ar Vilniaus rajono vietose. Vilniaus miesto vietas. Kita vertus, Vilniaus miesto savivaldybė atnaujino romų tautybės asmenų integracijos politiką, Vilniaus miesto tarybai patvirtinus (Vilniaus miesto savivaldybės taryba, 2020). Ši programa buvo orientuota į romų

švietimo priemonių prioretizavimą. Kelios priemonės buvo susijusios su pagalba moterims, - moterų konsultavimas, socialinių įgūdžių stiprinimas savipagalbos grupėse, savarankiškumo ir naujų įgūdžių formavimas. Taip pat, siekiant mažinti diskriminacinės aplinkos neigiamus poveikius ir didinti paslaugų prieinamumą pradėta taikyti tarpininkų pagalbos priemonė (ji įgyvendinti pradėta tik 2022 m. pabaigoje). Ši programa buvo nukreipta sprendžiant teisės į būstą problemas (teisinių konsultacijų prieinamumas, nuomos užmokesčio depozito mokėjimai, pagalba vykdant būsto paieškas ir t.t.) bei saugios kaimynystės užtikrinimą (savivaldybė šiai programa numatė skirti 945 060 eur. biudžeto asignavimų) (Vilniaus miesto savivaldybės taryba, 2020). Taip pat, speciali komisija veikia nagrinėjimui aktualių romų bendruomenei klausimų (Vilniaus romų integracijos į visuomenę darbo grupė). Romų integracijos į visuomenę programose atskiros intervencijos buvo nukreiptos į paramą (kompleksinės priemonės 2020-2023 m.) romų tautybės moterims per socialinių bei kitų įgūdžių ugdymą savipagalbos grupėse. Taip pat, socialiniai ir kiti darbuotojai dirbo su romių moterims ir mergaitėmis stiprindamos jų mergaičių socialinius įgūdžius.

Romų tautybės moterų padėtis po Kirtimų taboro likvidavimo. Nagrinėjant kokybinio tyrimo duomenis galima pastebėti, kad dalies romių moterų būsto ir materialioji padėtis pagerėjo, ypačingai tų, kurių šeimos gavo iš Vilniaus miesto savivaldybės socialinius būstus (interview su INF3; INF4). Kita vertus, informantai pasakojo, kad vienišų romių arba vienišų auginančių vaikus romių padėtis tapo net sunkesnė dėl to, kad jos neišgalėdamos ilgą laiką nuomotis vis brangstančio būsto buvo priverstos persikelti pas giminaičius (Interview su INF4; INF6). Šiuo atveju, interview metu minėta kad padidėjo tam tikras socialinis ir emocinis spaudimas. Nepalankioje padėtyje atsidūrė ir vienišos romų tautybės moterys, kurios būstus nuomoje Vilniaus ar Trakų rajonuose. Informantai minėjo atvejus, kai toliau nuo Vilniaus miesto gyvenančios moterys atsidūrė socialinėje atskirtyje, daugiausiai dėl mažų pajamų, negalėjimo pasinaudoti transporto paslaugomis jos. Kita vertus, šių romių moterų padėtis tikėta pagerėjo nes sumažėjo nesocialinė aplinka buvo mažiau diskriminuojanti.

Romų moterų patiriamos struktūrinės diskriminacijos neigiami poveikiai. Informantai (socialiniai darbuotojai dirbantys su moterimis) pastebėjo, kad išsikėlusių iš Kirtimų taboro romių moterų santykiai su kaimynais tapo geresnis ir izoliacija nuo kaimynystėje gyvenančių romų suteikė savitą „saugumą“ (interview su INF4; INF5). Kita vertus, kiti informantai minėjo, kad tai romų tautybės moterys vertino nevienareikšmiai nes joms reikėjo socializacijos, ryšių su bendruomene dėl gaunamo palaikymo (Interview su INF5).

Informantai reflektuodami romų santalkas kai kuriuose rajonuose (Naujininkai, Naujojoje Vilnioje) ir jų poveikius pastebėjo, kad čia romai patiria didesnę diskriminaciją (Interview su INF1; INF4; INF3) dėl sociumų specifikos ir bendrų romofobinių nuostatų. Vilniaus miesto savivaldybę atstovaujantis

informantas (jis buvo įsigilinęs į ginčus, romų ir gyventojų abipusius skundus viename iš rajonų) reflektavo ir moterų vaidmenis pastebėdamas, kad jos atlieka tarpininkų vaidmenis dėl savo tradicinių, kultūriškai nulemtų statusų (interviu INF1). Jis pastebėjo, kad per jas dažnai įvyksta sąveikos su kaimynais, jos kontaktuoja su valdžių atstovais ir tokiu atveju tradiciškai užima šeimos „gynimo“ pozicijas. Jis pastebėjo, kad valdžios atstovams, o taip pat ir gyventojams dažniausiai tenka gyventi su moterimis atstovaujančiomis romų šeimą. Įdomu tai, kad jis pastebėjo, kad nepaisant ilgalaikio administracinio darbo, domėjimosi romų bendruomene, jam labai trūksta romų kultūros, tradicijų, socialinių vaidmenų pasiskirstymo žinių. Kita vertus, jis manė, kad romų kultūros žinojimas būtų svarbus.

Socialinės ir bendruomenės darbuotojai dirbantys su romų moterimis akcentavo, kad esminis determinuojantis diskriminaciją veiksnys yra įsišaknijusi romofobija (Interviu su INF2; INF3; INF5). Informantai pateikė faktus, pavyzdžius liudijančius diskriminacines nuostatas. Nemaža dalis jų buvo susijusi su nuomojamo būsto paieška Antai vienas informantas liudijo:

Galiu pasidalinti atveju mūsų kaip su romais dirbančios organizacijos persikėlimu į matomesnę miesto erdvę ryšium su taboro nugriovimu. 2020 m. mūsų organizacija [paminėtas pavadinimas ir veiklos bei bendras darbas su kita organizacija] siekiant išsinuomoti naujas patalpas bendram darbui su bendruomene. Naujų patalpų ieškojimas truko daugiau nei pusę metų, patalpų savininkai aiškiai atsakė mūsų kaip nuomininkų dėl bendruomenės, su kuria dirbame, specifikos. Mums buvo atsakyta gal 4 ar 5 nuomos objektai, sužinojus, kad ten bus vykdoma veikla būtent su romais. Galiausiai gavome patalpas labai šiuolaikiškoje vietoje. Ryšio su kaimynais užmegzti nepavyko, matėme, kaip aplinkui gyvenantys asmenys filmuoja vaikus (neva egzotika), buvo nuolatiniai nusiskundimai, kad moterys daug rūko lauke (tarsi kiti asmenys nerūko) ir t.t. Galiausiai, kaimynams rašant daug skundų į savivaldybę ir patalpų savininkui, kad neva mes keliame nesaugumo jausmą, buvome išprašyti iš mūsų patalpų. Ši patirtis, manau, puikiai atspindi bendrą romų kaip individų ir kaip bendruomenės priėmimo visuomenėje problematiką (Interviu su INF4).

Ši interviu ištrauka atspindi situaciją, kaip potencialūs būsto nuomotojai ir vėliau kaimynai vertino neigiamai NVO darbuotojas dirbančias su romų tautybės moterimis ir vaikais. Šiuo atveju svarbu atsižvelgti į tai, kad NVO dirbanti su romėmis moterimis ir vaikais jokios tiesioginės grėsmės kaimynams nekėlė. (skirtingai negu būsto ieškanti NVO šeima ar vieniša romų tautybės moteris) Panašiais pavyzdžiais ir argumentais buvo aiškinama, kad romai yra stigmatizuota ir aplinkinių pažeidžiama grupė.

Dalis informantų aiškino, kad romai, natūraliai ieškodami būsto ieško apsauginių kultūrinių įveikų, tad jiems būna patogu jeigu pavyksta rasti būstus kaimynystėse. Kita vertus, informantai aiškindami jų santalkas Naujinikuose ar Naujoje Vilnioje tai grindė objektyviomis priežastimis ir minėjo, kad SJ „Vilniaus būstas“ čia turėjo daugiau socialinių būstų ir daugiavaikės romų šeimos juos gavo šiuose rajonuose. Taip pat, minėta ir tai, kad Pietinėje miesto dalyje yra daugiau pigių būstų nuomai, kurie romų šeimoms yra priimtinesni (Interviu su INF1; INF2; INF3).

Problemų sprendimai ir jų galimas veiksmingumas. Interviu metu klausta apie struktūrinės diskriminacijos neigiamų poveikių mažinimą. Dauguma informantų minėjo, kad giluminės ir apsunkintos problemos sprendimas yra susijęs mergaičių ir merginų švietimu taip įgalinant tolimesnei integracijai (Interviu su INF2; INF3; INF4). Informantai pastebėjo, kad toks problemos kelias iš karto neišspręs romų moterų socialinių atskirčių ir diskriminacijos patiriamos šeimos, bendruomenėje ar visuomenėje. Vis dėlto, dalis informantų minėjo, kad tai gali padėti tolimesnei jų savivokai, emancipacijai ir praktiniams sprendimams ieškant geriau apmokamų darbo pozicijų ir pan. (interviu su INF2; INF3; INF5). Reflektuodami savo veiklų sėkmes ar kitas priemones, informantai pastebėjo, kad kompleksiniai sprendimai sutelkti ties pagalba moterims (ir per projektus ir per kitas programų priemones gali padėti). Informantai iš esmės teigiamai vertino savivaldybės vykdoma kompleksinę politiką. Tiesa, kai kurie matė esminių spragų bei abejojo kiek ji veikia mažindama romių moterų struktūrinę diskriminaciją ir užtikrindami lygias teises. Pasak daugelio, problema yra labai gili ir daugialypė (Interviu su INF4; INF3). Vis dėlto, sėkmingai buvo vertinama pagal socializuojant romių moteris ir jaunimą per bendradarbiavimo projektus (kiek kritiškiau atsiliepta apie valstybinių ir savivaldybei pavaldžių įstaigų įsitraukimą). Tiesa, dažnai minėta, kad čia reikalingas tarpkultūrinis jautrumas, gilūs įdirbiai, susitelkimas ties atskiromis moterimis.

Apibendrinimas ir diskusija.

Kaip nagrinėta įvadinėje dalyje, „auksinio rakto“ sukurti sprendžiant romių tautybės moterų struktūrinę diskriminacijos (iš aplinkinių ir šeimos narių), segregacijos problemas nėra. Veiksmingiausios yra trijų lygio intervencinės priemonės: 1) moterų įgalinimas per švietimą; 2) socialinis darbas ir kitos paslaugos jų socialinėje aplinkoje; 3) kompleksinės programos apimančios edukacijos, įtraukimo į darbo rinką ir socialines paslaugas (Silver & Danielowski, 2019; Crețan et al., 2021; Schneeweis, 2016; Rinaldi et al, 2019; Merhaut, 2019, Corsi et al., 2008). Paskutiniųjų priemonės buvo veiksmingiausios, kai buvo dirbama su romių tautybės mergaitėmis, kaip tiksline grupe. Tuo tarpu romų iškeldinimas iš tam tikrų gyvenamųjų miesto erdvių (Belgijos, Prancūzijos, Vengrijos atvejai) pasiekė tik dalinius tikslus, tačiau ilgalaikėje perspektyvoje problemos neišsprendė (Chopin & Germaine, 2016).

Atlikta kompiliatyvi esamų tyrimų, mokslinių publikacijų analizė atskleidžia, kad Vilniuje gyvenančios romų tautybės moterys patiria sistemine diskriminaciją dėl aplinkinių romofobijos ir šeimos narių neigiamų poveikių. Kirtimų likvidavimas bei ES, Lietuvos vyriausybės, Vilniaus savivaldybės romų integracijos programos (taikytos 2015-2022 m.) neišsprendė struktūrinės diskriminacijos problemų, tačiau prisidėjo prie jos sumažinimo. Tai patvirtina ir atliktas kokybinis tyrimas. Veiksmingiausios buvo priemonės orientuotos į romių mergaičių ugdymą bei socialinių paslaugų teikimą.

Atliktas kokybinis tyrimas atskleidė tai, kad Kirtimų taboro likvidavimas ir susijusios politikos priemonės išsprendė tik dalį romų tautybės moterų problemų. Viena vertus, dalies romių moterų (ir jų šeimų) būsto ir materialioji padėtis pagerėjo gavus socialinius būstus Vilniaus mieste. Tiesa, tuo pasinaudojo dažniausiai tik daugiavaikės šeimos. Kita vertus, vienišų romių arba vienišų auginančių vaikus romių padėtis tapo net sunkesnė dėl to, kad jos neišgalėdamos ilgą laiką nuomotis vis brangstančio būsto buvo priverstos persikelti pas giminaičius. Jos patyrė didesnį socialinį, emocinį spaudimą. Nepalankioje padėtyje atsidūrė ir vienišos romų tautybės moterys, kurios būstus nuomoje Vilniaus ar Trakų rajonuose. Informantai minėjo atvejus, kai toliau nuo Vilniaus miesto gyvenančios moterys atsidūrė socialinėje atskirtyje, daugiausiai dėl mažų pajamų, negalėjimo pasinaudoti transporto paslaugomis jos. Kita vertus, šių romių moterų padėtis tikėta pagerėjo nes sumažėjo nes socialinė aplinka buvo mažiau diskriminuojanti.

Kokybinio tyrimo medžiaga atskleidžia, kad romių moterys patiria didesnį socialinį spaudimą dėl sutelkto gyvenimo keliuose Vilniaus miesto rajonuose (Naujininkuose, Naujojo Vilnioje). Viena vertus, jos tampa šeimos gynėjomis gindamos delikventiniu elgesiu pasižyminčius šeimos narius nuo aplinkinių (kaimynų, policijos, socialinių darbuotojų ir kitų). Kita vertus, jos atlieka ir socialinio tarpininkavimo vaidmenį tarp besiskundžiančių kaimynų ir likusių šeimos narių. Dalis informantų aiškino, kad romai, natūraliai ieškodami būsto ieško apsauginių kultūrinių įveikų, tad jiems būna patogų jeigu pavyksta rasti būstus kaimynystėse. Kita vertus, informantai aiškindami jų santalkas Naujininkuose ar Naujoje Vilnioje tai grindė objektyviomis priežastimis ir minėjo, kad SJ „Vilniaus būstas“ čia turėjo daugiau socialinių būstų ir daugiavaikės romų šeimos juos gavo šiuose rajonuose. Taip pat, minėta ir tai, kad Pietinėje miesto dalyje yra daugiau pigių būstų nuomai, kurie romų šeimoms yra priimtinesni.

Rekomendacijos.

1. Atlikti sisteminę (sociologinę, psichologinę bei ekonominę tyrimų priegis) romių moterų gyvenančių Naujininkuose ir Naujoje Vilnioje analizę. Studijos pagrindu parengti pasiūlymus ir rekomendacijas municipalinės politikos keitimui. Studijos pagrindu parengti darbo su romių moterimis gaires ir rekomendacijas skirtas tarpininkams, seniūnijų darbuotojams, socialiniams darbuotojams. Suorganizuoti tyrimo pristatymo mokslinį – praktinį seminarą rezultatų ir aktualijų aptarimui.

2. Rekomenduojama Vilniaus miesto savivaldybės tarybai, administracijai SJ „Vilniaus būstas“ numatyti galimybę vykdyti nekoncentruotą romų šeimų apgyvendinimo politiką ir tikslingai skirti socialinius būstus ne tik Pietinėje miesto dalyje (Naujininkuose, Naujoje Vilnioje).

3. Rekomenduojama romų tarpininkams vykdant mediacines veiklas susifokusuoti į modelis ir jų vaidmenis socialinėse aplinkose (kaimynystėse, šeimose) ir patiriamą struktūrinę diskriminaciją. Tarpininkai vykdydami socialinės mediacijos veiklas galėtų sumažinti tarpininkavimo našta romių tautybės moterims perteikdami kai kuriuos konfliktų sprendimų būdus, įtampos mažinimą. Tai nebūtų žmonių mokymai, tačiau praktinių patarimų rinkinys.

4. Rekomenduojama Lietuvos vyriausybei, Vilniaus miesto savivaldybei ir srityje dirbančioms NVO nukreipti politikos priemonės, išteklius ir veiklas į darbą su romų tautybės mergaitėmis taikant kompleksines priemones (emancipacinio – socialinio saugumo) apimančius švietimą-ugdymą, socialines paslaugas, kultūrinį orientavimą bei socialinio saugumą užtikrinimą (socializacija dienos centruose ir kt.).

Literatūra:

1. Blažytė, G., Sotirovič, V. P., & Žibas, K. (2016). Visuomenės nuostatos apie socialines ir etnines grupes Lietuvoje: nepakantumo ir socialinės distancijos stebėseną. *Lietuvos gyventojų grupių socialinė kaita*, 109-124.
2. Brooks, E. C. (2012). The possibilities of Romani feminism. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 38(1), 1-11.
3. Chopin, I., & Germaine, C. (2016). A comparative analysis of non-discrimination law in Europe. *European Commission. Directorate-General for Justice and Consumers, European Network of Legal Experts in Gender Equality and Non-Discrimination*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
4. Corsi, M., Crepaldi, C., Samek Lodovici, M., Boccagni, P., Vasilescu, C., & Camilleri-Cassar, F. (2008). Ethnic minority and Roma women in Europe: a case for gender equality?, *Report, EGGSI Expert group on gender equality, social inclusion, health and long-term care*.
5. Crețan, R., Kupka, P., Powell, R., & Walach, V. (2022). Everyday Roma stigmatization: racialized urban encounters, collective histories and fragmented habitus. *International Journal of Urban and Regional Research*, 46(1), 82-100.
6. Diversity Development Group (2015) *Sociologinio tyrimo „romų tautybės asmenų padėtis lyginant su kitais šalies gyventojais, tyrimo ataskaita*, <https://www.lygybe.lt/data/public/uploads/2015/12/romu-tautybes-asmenu-padetis-lyginant-su-kitais-salies-gyventojais.pdf>
7. Hagatun, K. (2019). The Educational Situation for Roma in Norway. In *Lifelong Learning and the Roma Minority in Western and Southern Europe* (pp. 95-116). Emerald Publishing Limited.
8. ES Audito rūmai (2016). *Romų integracijai skirtos ES politikos iniciatyvos ir finansinė parama: per pastarąjį dešimtmetį padaryta didelė pažanga, tačiau būtina dėti daugiau pastangų vietoje*. Specialioji ataskaita. Luxembourg, 1-100.
9. Kontvainienė, L., (2016). *Romų bendruomenių ir savivaldybių bendradarbiavimo įgyvendinant Romų integracijos į Lietuvos visuomenę 2015–2020 metų veiksmų planą*.

- <https://tmde.lrv.lt/uploads/tmde/documents/files/Savivaldos%20ir%20rom%C5%B3%20bendra%20darbiavimo%20galimybi%C5%B3%20studija%202016%2008%2010.docx>
10. Kontvainienė, L., (2020). *Romų tautybės asmenų įgalinimas 2020 m.* Diversity Development Group,
[https://tmde.lrv.lt/uploads/tmde/documents/files/Rom%C5%B3%20pad%C4%97tis%202020_TYRIMO%20ATASKAITA_galutin%C4%97%20\(002\).pdf](https://tmde.lrv.lt/uploads/tmde/documents/files/Rom%C5%B3%20pad%C4%97tis%202020_TYRIMO%20ATASKAITA_galutin%C4%97%20(002).pdf)
 11. Labanauskas, L., & Žalimienė, L. (2020). Neapykantos kalbos ir neapykantos incidentų patirtys Panevėžio Romų bendruomenėje. *Lietuvos socialinė raida*, (9), 76-90.
 12. Labanauskas, L. (2019). Labanauskas, L. (2019). *Neapykantos nusikaltimų pažeidžiamų bendruomenių kokybinio tyrimo ataskaita*,
<https://vrm.lrv.lt/uploads/vrm/documents/files/Pa%C5%BEeid%C5%BEiam%C5%B3%20bendruomeni%C5%B3%20kokybinio%20tyrimo%20ataskaita.pdf>
 13. Lietuvos socialinių tyrimų centro Etninių tyrimų institutas (2020). *Lietuvos socialinių tyrimų centro Etninių tyrimų instituto užsakymu atliktos visuomenės nuostatų apklausos 2020 m. rezultatai*, <http://www.ces.lt/wp-content/uploads/2010/02/Visuomen%C4%97s-nuostatos-apklauso-rezultatai-20201.pdf>.
 14. Lietuvos statistikos departamentas (2022) *Gyventojų pagal tautybę dalis, palyginti su bendru nuolatinių gyventojų skaičiumi*, <https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize?hash=8802c4e1-0567-41cb-b8ef-64f4216f7197#/>
 15. Lietuvos statistikos departamentas (2022 b) 2021 m. *Gyventojų ir būstų surašymas. Gyventojų išsilavinimas*, <https://osp.stat.gov.lt/informaciniai-pranesimai?articleId=9843270>
 16. Lietuvos statistikos departamentas (2022 c), *Gimtoji kalba 2021, Surašymas 2021*, 2022-06-06, https://osp.stat.gov.lt/documents/10180/9601028/Gyventojai_pagal_gimtaja_kalba_savivaldybese.xlsx/4e4f07b4-0e93-4ac6-ac3a-5cb9421dae44?version=1.1
 17. Lietuvos statistikos departamentas (2013), *GYVENTOJAI PAGAL TAUTYBĘ, GIMTAJĄ KALBĄ IR TIKYBĄ*, <https://osp.stat.gov.lt/gyventoju-ir-bustu-surasyimai1#:~:text=2011%20m.%20gyventoj%C5%B3%20sura%C5%A1ymo%20rezultatai>
 18. Merhaut, M. (2019). Theoretical studies focused on gender discrimination against Roma women in the Czech Republic. *Journal of Ethnic and Cultural Studies*, 6(1), 28-44.
 19. Olgaç, C. R. (2019). Roma in the Educational System of Sweden: Achievements after Year 2000 and Challenges for the Future. In *Lifelong Learning and the Roma Minority in Western and Southern Europe*. Emerald Publishing Limited.
 20. Petrušauskaitė, V. (2014). (Ne) lygios galimybės švietime: ankstyvo romų vaikų pasitraukimo iš ugdymo sistemos Vilniaus mieste analizė. In *Etniškumo studijos*, No. 1, pp. 7-163.
 21. Rinaldi, A., & Salerno, I. (2019). Roma Socio-Economic Development and Inclusion: The Gender Perspective. In *International Conference on Gender Research* (pp. 503-XXII). Academic Conferences International Limited.
 22. Rød, H., & Gurvich, K. L. (2022). *Roma in the EU and Norway: Challenges and Best Practices for Empowerment*. KUN Centre for Equality and Diversity.
 23. Romų visuomenės centras (2019). *Pilietinės visuomenės stebėsenos ataskaita dėl nacionalinės romų integracijos strategijos įgyvendinimo Lietuvoje*, Spragų nustatymas romų įtraukties politikoje, <https://cps.ceu.edu/sites/cps.ceu.edu/files/attachment/basicpage/3034/rcm-civil-society-monitoring-report-3-lithuania-2019-eprint-lt.pdf>
 24. Romų platforma. (2020). Projektas "Vietinės romų platformos - kelias link bendradarbiavimo su savivaldybėmis", <http://www.romuplatforma.lt/apie-projekta/>
 25. Schneeweis, A. (2016). Power, gender, and ethnic spaces: geographies of power in Roma communities. *Journal of Communication Inquiry*, 40(1), 88-105.

26. Silver, H., & Danielowski, L. (2019). Fighting housing discrimination in Europe. *Housing Policy Debate*, 29(5), 714-735.
27. Šidlauskienė, V., & Pocevičienė, R. (2014). Pažeidžiamos moterų grupės padėtis užimtumo srityje. *Lyčių studijos ir tyrimai*, 72-105.
28. Stewart, M. (2017). Nothing about us without us, or the dangers of a closed-society research paradigm. *Romani Studies*, 27(2), 125-147.
29. Vaigė, L. (2013). Moterų tautinėse mažumose daugialypė diskriminacija. *Tautinių mažumų apsauga: tarptautinės teisės aspektai*, 128-164.
30. Vilniaus miesto savivaldybė (2021). *Keičiasi būsto nuomos kompensavimo romams tvarka, 2021-11-17*, <https://vilnius.lt/lt/2021/11/17/keiciasi-busto-nuomos-kompensavimo-romams-tvarka/>
31. Vilniaus miesto VSG (2022). Vilniaus miesto vietos plėtros strategija 2016-2022 m., http://www.vilniausvsg.lt/wp-content/uploads/2020/09/VILNIAUS-vsg_strategijakeitimas0805.pdf
32. Žemaitėlytė-Ivanavičė, I. (2020). The Confrontation of education and customary law at school: the case of Roma girls. *Journal of Education Culture and Society*, 11(2), 68-81.

Teisės aktai ir dokumentai

1. LR kultūros ministerija (2015) *Dėl romų integracijos į Lietuvos visuomenę 2015–2020 metų veiksmų plano patvirtinimo*, TAR, 2015-01-30, Nr. 1320.
2. Valstybės kontrolė (2015) *Dėl Lietuvos Respublikos kultūros ministerijoje atlikto finansinio (teisėtumo) audito rezultatų*, <https://www.valstybeskontrolė.lt/LT/Product/23541/del-lietuvos-nacionaliniame-dramos-teatre-atlikto-finansinio-teisetumo-audio-rezultatu>
3. Vilniaus miesto būstas, SĮ (2018) 2018 m. veiklos ataskaita, 2018 m. veiklos ataskaita, <https://www.vmb.lt/assets/uploads/2019/11/2018-m.-veiklos-ataskaita-PDF.pdf>
4. laukė (Vilniaus miesto būstas, SĮ, 2019). 2018 m. veiklos ataskaita, 2018 m. veiklos ataskaita - SĮ "Vilniaus miesto būstas", https://www.vmb.lt/assets/uploads/2021/06/2020m.Veiklosataskaita_.pdf
5. Vilniaus miesto savivaldybės taryba (2016). *Vilniaus (Kirtimų) romų taboro bendruomenės integracijos į visuomenę 2016–2019 metų programą*, 2016-04-19, Nr. 1-410.
6. Vilniaus miesto savivaldybės taryba (2017). *Dėl būsto, išnuomoto romų tautybės asmenims ir šeimoms, vykdančioms Vilniaus (kirtimų) romų taboro bendruomenės integracijos į visuomenę 2016–2019 metų programą, nuomos mokesčių dalies kompensacijos dydžio apskaičiavimo ir mokėjimo tvarkos aprašo tvirtinimo*, Sprendimas, Nr. 1-877 2017-04-05.
7. Vilniaus miesto savivaldybės taryba (2019). *Sprendimas dėl pritarimo Vilniaus m. Vilniaus miesto savivaldybės ir Lietuvos romų bendruomenės bendradarbiavimo vykdančioms romų bendruomenės narių integraciją į visuomenę Vilniaus mieste sutarties projektui*, 2019-08-28, Nr. 1-189.
8. Vilniaus miesto savivaldybės taryba (2020). *Vilniaus romų integracijos į visuomenę 2020-2023 metų programa*, 2021-04-21, Sprendimas, Nr. 1-926.
9. Vilniaus savivaldybės meras (2015) *Potvarkis dėl Vilniaus (Kirtimų) romų taboro bendruomenės integracijos į visuomenę darbo grupės sudarymo*, 2015 m. rugpjūčio 10 d. Nr. 22-151